

Sociologie a její dluh principu stranickosti

KAREL RYCHTAŘÍK

Dějiny společnosti jsou prostoupeny tendencí k uvolňování rozumu od iracionality. Lidé dobře vědí, jak potřebují dobré lékaře, architekty, inženýry i další odborníky. U nemocničního lůžka, při stavbě domu, při montáži lokomotivy i jinde odmítají spoléhat na instinkt. Ne tak jednoznačně tomu bývá ve světě společenských vztahů. Výsledky výzkumu společenského života a s nimi spojený efekt vědeckých poznatků jsou méně zřetelné a zdaleka ne tak bezprostřední jako u přírodních a technických věd. Proto i obrana humanitních věd je někdy sisypsovskou prací.

A přece lidstvo trpí tragédiemi, které jsou produktem právě světa sociálních vztahů. Např. dvacáté století poskytuje „zákonitě“ právo přivlastňovat si výsledky práce jiného, právo vykořisťovat člověka člověkem, třídu třídou. Dává možnost rozpoutat a vést války, v nichž utrpení člověka se nevejde do žádného kalichu hořkosti, zřizovat tábory hrůzy, před kterými blednou středověké mučírny, shazovat atomové bomby na města, v nichž žijí lidé.

Šance lidstva je v možnosti společenských věd učinit tento svět humánním, překonat živelnou zkušenost a nahradit ji vědeckou expertizou, která umožňuje poznávat a měnit svět vztahů, věcí a jevů. ve kterém se lidé pohybují a pracují. *Užitečnost společenských věd spočívá ve schopnosti být prostředkem společenské expertizy a nástrojem změn.* Teoretická hodnota každé společenskovědní disciplíny je zpravidla určena její teoretickopoznávací a praktickoaplikační funkcí.

Do soustavy společenských věd vstupuje u nás v posledním desetiletí marxistická sociologie. Postupně získává povahu teoretického systému, který v dané předmětné oblasti tvoří adekvátní soustavu kategorií a realizuje se ve svých základních funkcích. Po dlouholeté stagnaci společenskovědní teorie, kdy deduktivní vyvozování se stalo hlavní metodou analýzy, se

zdá, že sociologický přístup k empirickému materiálu bude tou lázní, která povede k teoretické inovaci. Ověčena očekáváním a představami, které byly zpravidla větší než reálné možnosti, prochází sociologie bouřlivým rozvojem, pro nějž se jen těžko nachází srovnání. Nese s sebou bolesti zrodu i nemoci rychlého růstu a také mnohé z toho, čím je v posledních letech poznamenána společenskovědní fronta vůbec. Zůstaňme však u naší sociologie.

*

Demarkační čarou, která odděluje marxistickou sociologii od ostatních sociologických škol a směrů, je filosofie. Dialektický a historický materialismus je filosofickým základem marxistické sociologie, je její základní teorií a všeobecnou metodou. Toto spojení zabezpečuje marxistické sociologii základní a bezpečnou orientaci ve dvou rovinách.

V *ontologické rovině* nutí sociologii, aby svůj předmět zkoumání, charakter společenských jevů, chápala jako objektivní. To je otázka, které se sociologie nemůže vyhnout. V odpovědi se diametrálně odlišují sociologický idealismus a sociologický materialismus. Každý pokus zbavit sociologii jejího filosofického základu je nejen nevědecký, ale i nebezpečný především proto, že pašování idealistických směrů do sociologie se provádí v rouše teoretického brokátu, který obsahuje jak prvky sociologického materialismu, tak prvky sociologického idealismu. Takové pokusy o spojení sociologického idealismu a sociologického materialismu nebývají vyhlašovány jako program, nejsou na odiv stavěným manifestem, ale existují jako vědomý, či nevědomý sebeklam.

Gnoseologická rovina je spojením, ve kterém marxistická sociologie přijímá postulát, že svět je poznatelný, že existují možnosti poznat podstatu společenských jevů. Filosofický agnosticismus v sociolo-

gii popírá možnost poznání a tím i zákonitost společenského pohybu.

V boji proti tendenci zaměnit sociologii za sociograficko-deskriptivní disciplínu se sociologové na celém světě obracejí k filosofii. Význam filosofického základu pro sociologii dnes zdůrazňuje kdekdo. Problém je však v tom, jaká filosofie se stává onou základní teorií a všeobecnou metodou sociologie. Pro marxistickou sociologii to může být jen dialektický a historický materialismus.

V pokusu naznačit, v čem jsou slabiny rozvoje sociologie v Československu, musíme na prvním místě uvést oslabené spojení s dialektickým a historickým materialismem. V. I. Lenin už v roce 1894, v práci *Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům*, ukazuje, že to byla Marxova idea materialismu, která povýšila sociologii na vědu. Jeho geniální hypotéza „poprvé vytvořila možnost vědecké sociologie“.

„Předmarxovská »sociologie« a historiografie byly v nejlepším případě kupou neuspořádaných, namátkou sebraných faktů a popisovaly jednotlivé stránky historického procesu.“¹

Na této skutečnosti nelze nic měnit ani dnes. Bez filosofického rámce celkové problematiky člověka a světa a bez analýzy všeobecných zákonů vývoje společnosti by sociologie nebyla vědou. Marxistická sociologie, má-li být teoreticko-empirickou vědou o zákonech struktury a vývoje společnosti, má-li realizovat své teoreticko-poznávací a praktickoaplikační funkce, se může rozvíjet jen na pevných vědeckých základech, na materialistickém chápání dějin a společenského vývoje, na dialektice, na uznání objektivnosti zákonů společenského vývoje.²

Základní rozdíl mezi marxistickou a nemarxistickou sociologií není v předmětu zkoumání, ale ve všeobecné metodě, která je základní teorií společnosti. Filosofické prvky v sociologii mají tedy v podstatě metodologický charakter. Historický materialismus je teoreticko-metodologickým základem marxistické sociologie. V historickém materialismu získává marxistická sociologie základní teoretickou a metodologickou orientaci pro výzkumy a analýzu lidské společnosti. A naopak: historický

materialismus zůstane živým, revolučním učením jen tehdy, budou-li jeho základní teze neustále ověřovány, prohlubovány ve výsledcích výzkumu a analýz marxistické sociologie a ve všech ostatních společenských vědách.

Filosofický aspekt umožňuje včlenit zkoumané společenské jevy do širších dějinných (ale i přírodních) souvislostí a ukázat, že jsou určitým momentem celkového společenského dění. I tady platí, že každé oslabení spojení s marxistickou filosofií znamená, chtě nechtě, opouštění třídních zájmů a ideologie dělnické třídy. *V marxistické sociologii bude vždycky zvlášť výrazné spojení teorie s prací, s třídními zájmy, s ideologií dělnické třídy. Oslabit nebo rušit spojení sociologie s marxistickou filosofií znamená rušit a oslabit spojení s bojem proletariátu.*

Pokusy přistupovat k sociologii více či méně nezávisle na dosavadním vývoji marxistické filosofie mají dalekosáhlé důsledky. Vedou k plochému empirismu, který při kvantitativním popisování izolovaných společenských jevů může „dokázat“ věčnost kapitalismu, stejně jako nezbytnost jeho vylepšení či zániku. Negace teorie tu vždycky byla a je negací teorie, která je pro svět kapitalismu zvlášť nebezpečná — teorie marxismu. Sociografické shromažďování a popisování konkrétních faktů bez teoretického zevšeobecňování a objasnění podstatných problémů struktury a dynamiky společnosti je pak příležitostí pro pašování novopozitivistických teorií. To jsou cesty, které nevedou jinam než k přejímání postulátů a základních teoretických poznatků buržoazní sociologie.

*

Kdo se dnes v sociologii hlásí k leninskému odkazu, nemůže přehlédnout, že základem interpretace společenského a politického vývoje bylo u Lenina vždycky třídní hledisko. Tento fakt, stejně jako známá pravda, že poznání ve společenských vědách bylo a je spojeno se stanoviskem třídy, se v posledních letech ztratil kdesi za horizontem vědecké práce.

Vědecká objektivita nebyla nikdy projevem „nadstranického přístupu“. Ve společenských vědách najdeme mnoho geniálních myšlenek, ale život potvrzuje, že jen

¹ V. I. Lenin, *Spisy* 21, s. 51.

² Viz A. Sirácky, *Sociologia*, Bratislava 1966, s. 35–36.

ten teoretik a praktik sociální problematiky, jenž vychází ze stranickosti, může podat příklad vědeckého poznání a předvidání.

Leninův postoj je jednoznačný. Hodnotí a interpretuje společenské jevy a procesy z hlediska třídních zájmů proletariátu, v souvislosti a jednotě s teorií a praxí revolučního hnutí proletariátu. Významným znakem Leninova teoretického systému je nekompromisní vědecká principiálnost. Principiálnost marxistického teoretika není v tom, že „nabíflované“ poučky „pasuje“ na situaci, která se od smrti V. I. Lenina značně změnila. *Leninská principiálnost je v tom, že na rozdíl od autorů některých teoretických prací nedávného údobí Lenin nikdy neakceptoval teoretické ústupky, nepřipouštěl relativizaci základního na úkor dílčího. Je to principiálnost, která vede boj proti všem formám oportunismu a maloburžoazní revolučnosti, proti podceňování ideologičnosti a angažovanosti.*

Vědecká neprinciálnost, teoretické ústupky a kompromisnictví vedou ve společenských vědách k opouštění třídních a internacionálních hledisek, zavádějí teoretickou frontu do oportunismu a antisovětismu. Mohou být projevem morální povrchnosti; tak je tomu u těch, kteří stáli na straně leninismu jako „sezónní lyrikové“. Jsou však i defektem intelektuálním, protože leninská principiálnost není závislá na aktivitě okamžiku, není založena na patosu proklamací a manifestů. Leninská principiálnost a revolučnost spočívají v revolučnosti samého způsobu analýzy, v přístupu ke společenské skutečnosti, který by měl být u vědeckého pracovníka spojen s osobně uvědomělým chápáním podstaty a perspektiv našeho i světového hnutí.

Právě na Leninovi lze nejlépe demonstrovat principiálnost vědce, který se nezpronevěřil své pravdě ani v těch situacích a dobách, jež nedávají žádná privilegia a kdy se vůdce hnutí musí postavit na hradby jako první. Je známo, že Lenin byl velmi citlivý, jemný a ohleduplný člověk. V ideologickém boji však postupoval neoblomně a nekompromisně. Pokud šlo o zásadní postuláty marxistické teorie, nepřipouštěl sebemenší kompromisy.

Plody, které dnes sklízíme za nedostatek zásadovosti a principiálnosti, jsou draze

placenou zkušeností. Kompromisy v politice, bez kterých se neobejde žádný praktik společenské problematiky, nelze zaměňovat s ideologickými ústupky a s čachrováním se základními teoretickými postuláty marxismu. Jsem přesvědčen, že v určitých, základních obsahových otázkách, v základních teoretických a metodických postulátech, bychom měli být tak říkajíc jednostranní a nekompromisní.

*

Pokusy zakrýt ve společenských vědách princip stranickosti jsou vždy svým způsobem determinovány. Nejinak tomu je i v sociologii. Ve sféře teoretickopoznávací plní buržoazní sociologie svoji ideologickou angažovanost akceptováním daného, kapitalistického systému a přijetím jeho zásad jako „přirozených“. Tento přístup bývá spojován se snahou vytvářet ahistorická a konkrétnosti zbavená společenská schémata, jakým je např. Parsonsova teorie.

V oblasti praktickoaplikační vystupuje sociolog na západě nejčastěji v postavení „reformátora“, který vymýšlí změny v uspořádání a fungování jednotlivých institucí a zařízení. Takzvané sociální inženýrství nemá mnoho společného se změnou, přestavbou kapitalistického systému vůbec, spíše významně přispívá k využití výsledků společenských věd při řešení jednotlivých, dílčích, konkrétních problémů tohoto systému. „Politická neutralita“ speciálních sociologických disciplín se tak stává ideologií svého druhu právě tím, že se ztotožňuje se stávajícím statem quo a že jej vylepšuje.

Typické je tu např. programové zřeknutí se zkoumání vztahu mezi dělnickou třídou a třídou kapitalistů. Místo něho se nastolí problém vztahu mezi vedoucím personálem a dělníky závodu. Třídní motivace je právě v tom, že od základního konfliktu společnosti se přenesse pozornost do oblasti vzájemného porozumění mezi dělníky a vedoucími závodu.

S deklaracemi o „politické neutralitě“, nestrannické, objektivní, neangažované sociologii, se setkáváme téměř u všech představitelů minulých i soudobých sociologických škol západního světa. U nás nebyly sice útoky proti principu stranickosti deklarovány manifestem, ale měly své zcela konkrétní projevy. Tak např. potřeba dialogu s nemarxistickou sociologií byla zaměňována s nepřipustnými kom-

promisy a toleranci k teoretickým koncepcím marxismu nepřátelským. Leninský dialog s buržoazními teoriemi, který předpokládá principiální kritiku, byl nahrazen neprincipiálními ústupky z pozic marxismu.

V sociologii může mít deformace principu stranickosti dvě krajní polohy.

Stranickost, zvláště u některých představitelů oborových sociologických disciplín a často i u těch, kteří se věnují metodologii sociologického výzkumu, je redukována na bezprostřední službu dne. Sociologie se tu realizuje nejčastěji cestou výzkumu veřejného mínění a námětů sociotechnické povahy. Toto konstatování samozřejmě vůbec neznamená, že bychom neměli rozvíjet výzkum veřejného mínění nebo že bychom zavrhovali oblast tzv. sociotechniky.

U jiných se princip stranickosti vyčerpává tím, že „seznamují“ s čelnými představiteli buržoazních sociologických škol, a jak se říkalo, „otevírají československé sociologii okna do světa“, rozuměj, okna na západ, protože SSSR a svět socialismu tu zpravidla neměly potřebnou atraktivitu.

Jinde se rozvíjí kategoriální aparát disciplíny ne pro věc samu, ale spíše pro vědeckost sociologie „o sobě“. Vládne zde mylná představa, že pracovat v sociologii a usilovat o rozvoj její logické struktury a systému kategorií je samo o sobě projevem angažované stranickosti.

*

V Československu jsme vždycky měli blízko k polské sociologii. Na podzim roku 1969 na IV. sjezdu polských sociologů byly odsouzeny revizionistické tendence v sociologii a provedena některá administrativní opatření v souvislosti s tím, že např. Z. Bauman si kdesi v Tel Avivu otevřel tribunu „nové sociologie“. Sociologové na tomto setkání kriticky a sebekriticky posoudili stav své disciplíny, slabá i silná místa rozvoje sociologie v Polsku. Ukázali, pro co se marxistická sociologie musí angažovat, od čeho distancovat a k čemu se chce kriticky a sebekriticky vrátit. Jednání IV. sjezdu se zúčastnili i reprezentanti Československé sociologické společnosti. Škoda, že československá veřejnost nebyla o tomto jednání vůbec informována. Československá sociologická společnost musí najít odvahu podívat se podobným způsobem na vývoj sociologie u nás.

Jestliže se dnes určitá část českosloven-

ské sociologické fronty pokouší o kritické a sebekritické přehodnocení dosavadního vývoje, pak si uvědomujeme, že jde o složitý, těžký, dlouhodobý a u jednotlivců i bolestivý proces. Při střizlivé a racionální analýze se musíme vrátit tam, kde začínají teoretické deformace.

Nikdo z nás sociologů nesejme odpovědnost za formování základních funkcí sociologie v posledním období, zvláště pak před srpnem 1968 a po něm. Jestliže sociologie v tomto období nesplnila své teoretickopoznávací a praktickoaplikační úkoly, pak to má své příčiny. Několikaleté narušení spojení s marxistickou filosofií, plochý empirismus a novopozitivistické tendence, nepřipustná tolerance a kompromisní postoj k buržoazní sociologii přivádějí v tomto období sociologii v Československu na hranici mezi oportunismem a marxismem. V kritické situaci ohrožení socialismu, v atmosféře politických pochyb, emocionálních vln, velikašských gest a destrukce hodnot, se pak kdesi ztratil i princip stranickosti.

Tak jako v politice nám vůbec nejde o to, vrátit se k ovzduší padesátých let, nebude dnes ve světě společenskovední teorie nikdo označovat sociologii za buržoazní pavědu, usilovat o její likvidaci a bránit sociologické publikační činnosti. Naopak — krizový stav naší společnosti jen násobí rozsah společenské objednávky na sociologická šetření a potřeby sociologické analýzy. Tato společnost, má-li být optimálně řízena, potřebuje jako sůl, aby vědomě angažovaná marxistická sociologie dala své síly do služeb společné věci.

Marxistická sociologie je schopna tvorby poznatků, má schopnost se teoreticky zmocňovat zákonů a tendencí vývoje společnosti i jednotlivých oblastí společenského života. Tato schopnost je však podmíněna myšlenkovou aktivitou, která má výsostně ideový charakter a která je spojena s revoluční přestavbou společenských vztahů. Sociolog podstupuje zápas neustálého poznávání, sebehledání, ve kterém je důležité nezklamat ani ve vědě, ani jako člověk. Proto i dnes, v složitém procesu politické konsolidace naší společnosti, nacházíme smysl principu stranickosti ve spojení s revoluční teorií marxismu, s revoluční praxí strany. Tam, kde se ztrácí tento princip, ztrácí se i smysl sociologie jako vědy.